

Dorota Stefańska*

TRADYCJA POWSTAŃCZYCH MOGIŁ W SZADKU

Otaczający Szadek krąg lasów uzupełnia pierścień cmentarzy: św. Idziego, św. Wawrzyńca, ewangelicki z kwaterą wojskową z 1914 r., kirkut, cmentarz ewangelicki w Łobudzicach oraz cmentarze wojenne z 1914 r. w Tarnówce, Szadkowicach i Ulejowie. Cmentarz św. Wawrzyńca, zwany także „cholerycznym”, w Szadkowicach-Ogrodzimiu został założony w pierwszej połowie XIX w. Chodząc ścieżkami tego cmentarza, przy głównej alei napotykamy mogiłę powstańców styczniowych.

6 października 1863 r. w Szadkowicach koło Szadku, w lesie nieopodal kościoła św. Idziego, pluton powstańców w sile trzydziestu strzelców został zaatakowany przez szwadron huzarów rosyjskich. W tej potyczce partyzanci, broniąc się zaciekle, odnieśli ciężkie straty, które byłyby jeszcze większe, gdyby nie osłona lasów. Dowodzący oddziałem porucznik Powidzki podjął decyzję o wycofaniu się do lasu. Rosjanie, obawiając się zasadzki, zrezygnowali z pościgu. W walce raniono kilku Rosjan, którzy stracili także dwa konie. Klęska plutonu była zapowiedzią rychłego upadku powstania.

W aktach zgonu parafii szadkowskiej można znaleźć informacje o okolicznościach śmierci powstańców. Dokumenty te dostarczają także wiedzy o szadkowskich rodzinach i samych uczestnikach walk powstańczych, często ludziach młodych, mieszczańskiego pochodzenia, różnych zawodów.

Jeden z aktów zgonu zawiera następującą treść: *Działo się w Szadku dnia 8 października tysiąc osiemset sześćdziesiątego trzeciego roku o godzinie dziesiątej przed południem. Stawili się Jakób Borzęcki stolarz lat czterdzieści i Walenty Błachowicz organista lat pięćdziesiąt mający obydwaj w Szadku zamieszkali i oświadczyli, iż dnia szóstego bieżącego miesiąca i roku o godzinie drugiej po południu umarł w skutek odniesionych ran w bitwie z Wojskami Rosyjskimi pod Szadkowicami Wincenty Żelistański – Garncarz lat dwadzieścia jeden mający urodzony z Tomasza i Teofili z Łazuchów w Szadku zamieszkałych*

* Dorota Stefańska, mgr, jest nauczycielką w gimnazjum w Szadku.

Garnarzy. Po przekonaniu się naocznie o zejściu Wincentego akt ten stawiającym świadkom przeczytany przez Nas i jednego świadka podpisany został¹.

W księgach zgonu parafii szadkowskiej pod kolejnym numerem wymienia się innego powstańca: *Franciszka Łukaszewicza – lokaja, lat dwadzieścia dwa mającego urodzenia i pochodzenia niewiadomego².*

Powstańcy wzmiankowani w kolejnych aktach zgonu zmarli w drugim dniu po stoczonym potyczce z wojskami rosyjskimi. Zgodnie z zaleceniami władz rosyjskich, powstańcom nie wyprawiono uroczystego pogrzebu – zostali pochowani w jednej mogile, bez mów pogrzebowych i jakichkolwiek oznak manifestacji polskości. Na przyłomie ziemi postawiono jedynie krzyż – rodziny ani społeczność szadkowska nie ośmielili się umieścić tablicy z nazwiskami poległych. Powstańcy styczniowi podzielili losy swych przodków z powstania listopadowego.

Mogiła powstańcza w Szadku, skazana przez zaborców na zapomnienie, przetrwała jednak do dziś. Zachowały się dokumenty parafialne i nie zatarta się pamięć pielęgnowana w rodzinach poległych powstańców – z czasem na mogile postawiono wysoki krzyż i otoczono ją drewnianym ogrodzeniem. Dokonali tego potajemnie, w nocy, młodzi ludzie: Michał Zabłocki, Józef Woszczalski, Stanisław Kwieciński i bliżej nieznanymi Kulczyński³. Dwaj pierwsi zaciągną się wkrótce do powstającej armii polskiej i w latach 1919–1920 wezmą udział w wojnie z Rosją Radziecką. Józef Woszczalski nie powrócił z wojny – poległ śmiercią żołnierską⁴.

Mogiła w stanie nienaruszonym przetrwała okres I wojny światowej i czas niemieckiej okupacji – *Wiatr prędko od nieznannej bezimiennnej, wielkiej mogiły leśnej leciał i leciał, niosąc w przestrzeń, w czas, w pamięć, w serca, w przyszłość świata tryumfem dalekiej przyszłości rozbrzmiewający okrzyk: Gloria victis!*⁵

¹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta parafii Szadek. Księgi metrykalne: akt zgonu nr 135 z 1863 r.

² Tamże akt zgonu nr 136 z 1863 r.

³ M. Milak, *Ocalić od zapomnienia*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1988, nr 4, s. 28.

⁴ Tamże, s. 28; D. Stefańska, *Wymodlili ją poeci, prorocy*, Jednodniówka, Szadek 2004, s. 14.

⁵ E. Orzeszkowa, *Gloria victis*, fragm., Warszawa 1947.

Fot. 1. Mogiła powstańców styczniowych
w Szadku – stan z 1915 r.

Źródło: zbiory szkolnej Izby Pamięci
w Szadku

Bezimienna mogiła pozostała w pamięci mieszkańców Szadku, a dla wielu była symbolem dążeń niepodległościowych. Świadczy o tym choćby zdjęcie przedstawiające członków Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku, którzy sfotografowali się przed mogiłą w kolejną rocznicę wybuchu powstania.

Fot. 2. Członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej w Szadku
przed mogiłą powstańców 1863 r.

od lewej stoją: F. Zabłocki, K. Lipiński, A. Stamirowski
od lewej siedzą: Antoni Kuliberda, Szeplewicz, Tracz

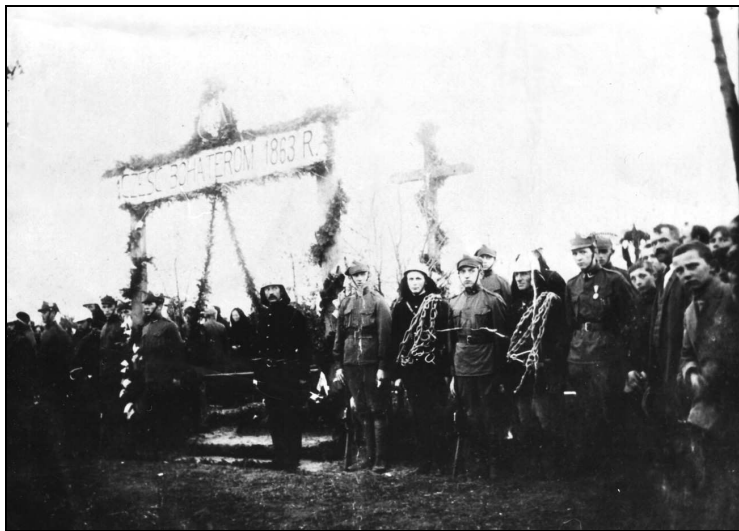
Źródło: zbiory szkolnej Izby Pamięci w Szadku

Meżczyźni widoczni na fotografii swą postawą manifestują hołd dla powstańców styczniowych i gotowość walki o niepodległą Polskę.

*Nim ostatni powstaniec styczniowy
przed tron odszedł meldować się boski,
walkę podjął strzelec legionowy
z Oleandrów buntownik krakowski.
Ruszył w Polskę strzelec zuchowaty
zdobyć to, co „obca przemoc wzięła”.
Na wielki bój grały mu armaty ...
i stał się cud – „jeszcze nie zginęła!”⁶*

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w okresie II Rzeczypospolitej powstańcza tradycja pozostała żywa, a szadkowianie często odwoływali się do niej organizując obchody rocznicowe. Uczestników walk z 1863 r., których niewielu doczekało niepodległej Polski, traktowano jak bohaterów.

Szczególnie uroczysty charakter miały obchody siedemdziesiątej rocznicy wybuchu powstania. Zachowane zdjęcie z 1933 r. pokazuje szadkowian reprezentujących lokalne organizacje, m. in. Ochotniczą Straż Ogniową i Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, którzy w obecności władz i mieszkańców miasta zaciągnęli wartę honorową. Na ustawionych przed powstańczą mogiłą „wrotach” umieszczono napis: *Cześć Bohaterom 1863 r.*, a drewniany krzyż udekorowano świerkowymi girlandami.

Fot. 3. Obchody siedemdziesiątej rocznicy wybuchu powstania styczniowego przy powstańczej mogile w Szadku

Źródło: zbiory szkolnej Izby Pamięci w Szadku

⁶ Z. Kabata, *Sztafeta*, fragm., „Kombatant” 1997, nr 5, s.17

W 1935 r. z inicjatywy Społecznego Komitetu odnowiono „beziemienny” powstańczy grób. Prace zlecone kamieniarzom i ślusarzom spowodowały, że mogiła zmieniła wygląd. Zachowane dokumenty pozwoliły na upamiętnienie nazwisk poległych powstańców. Na prostokątnej, zwieńczonej krzyżem, tablicy epitafijnej wyryto inskrypcję: *POWSTAŃCY POLEGLI POD SZADKOWICAMI W WALCE Z MOSKALAMI DNIA 6.X.1863 ROKU*⁷. Niżej znalazły się napisy upamiętniające trzynastu powstańców w tym dziesięciu z imienia i nazwiska: *Jan Sztorch, Wincenty Żeliszawski, Franciszek Łukaszewicz, Kacper Pawlikowski, Władysław Kolasiński, Ferdynand Wicens*⁸, *Józef Mikulski, Stanisław Żeliszawski, Julian Gerlic*⁹, *Nepomucen Suliński, ORAZ TRZEJ NIEZNANI Z NAZWISKA*

Poniżej wyryto napis: *WIECZNA CZEŚĆ ICH PAMIĘCI BO CHWALEBNEM JEST ZGINĄĆ ZA OJCZYZNĘ.*

Ziarną mogiłę porośniętą kwiatami, otoczono sześcioma betonowymi słupkami, połączonymi żeliwnym łańcuchem.

Fot. 4. Mogiła powstańców 1863r. na cmentarzu św. Wawrzyńca w Szadku – stan z okresu międzywojennego
Źródło: zbiory szkolnej Izby Pamięci w Szadku

Kim byli powstańcy pochowani w mogile? Do oddziałów powstańczych walczących w Miedźnie, Szadkowicach, Boczkach koło Szadku przedzierał się rzemieślnicy, inteligenci, uczniowie.

Jednym z tych, którzy służyli w oddziale Oksińskiego, był liczący 16 lat terminator z Szadku Ludwik Popławski (później wzięty do niewoli rosyjskiej).

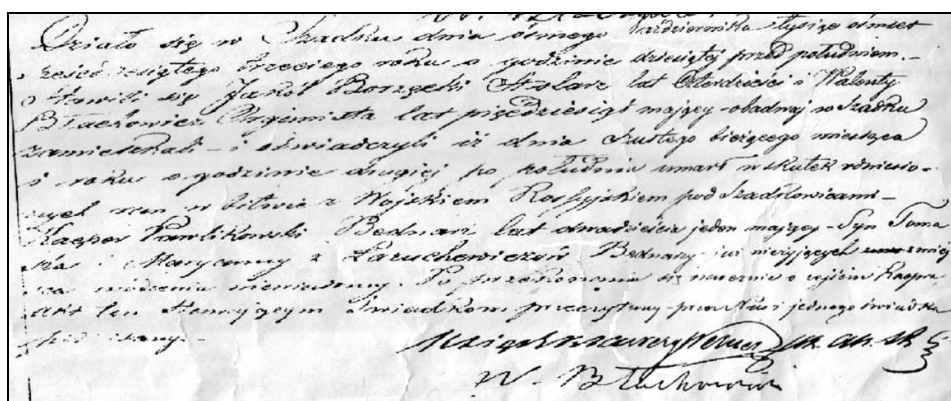
⁷ J. Śmiałowski (*Województwo sieradzkie*, Łódź–Sieradz 1980, s. 103) oraz T. Marszał (*Szadek. Monografia miasta*, Łódź–Szadek 1995, s. 35) podają błędną datę 14 X 1863.

⁸ Według J. Mielczarek (*Powstanie styczniowe w Sieradzkim*, Sieradz 1983, s. 48) powinno być Wicens, jak Wicens.

⁹ J. Mielczarek podaje brzmienie nazwiska jako Gierlitz, zob. tamże, s. 34.

Jan Sztorch, lat 27, był stolarzem, Wincenty Żeliński, lat 21 – garncarzem, Franciszek Łukaszewicz, lat 21 – lokajem, Kacper Pawlikowski, lat 21 – bednarzem.; Władysław Kolasiński, lat 20 (ur. w Sieradzu do oddziału J. Oksińskiego dołączył 23 stycznia 1863 r.) – aplikantem biura naczelnika powiatu. Julian Gerlitz był aplikantem pocztowym w Łasku, Nepomucen Suliński miał lat 25.

Zgon Kacpra Pawlikowskiego poświadczą akt znajdujący się w parafii Szadkowskiej (fot. 5.).

Fot. 5. Kopia aktu zgonu Kacpra Pawlikowskiego
Źródło: ADWŁ. Akta parafii Szadek 137/1863 r.

Kim byli „Trzej Nieznani” pochowani w grobie powstańczym? Odwołując się do opracowania J. Milczarka, można przypuszczać, że niewymienionymi z nazwiska na tablicy epitafijnej byli zmarli po bitwie pod Szadkowicami: Jan Mikulski, który zmarł 14 października z powodu odniesionych ran¹⁰, Maciej Sowalski zmarły 15 października oraz Julian Jerlic, lat 18, zmarły 8 października¹¹.

Można też snuć inne przypuszczenia – być może w zbiorowej mogile został pochowany Aleksander Matuszewski, syn szadkowskiego policjanta, poległy w bitwie pod Dalikowem¹². Być może spoczywają w niej zmarli powstańcy, leczący rany w szadkowskim lazarecie (szpitalu powstańczym), wśród których byli: Szymon Kaszuba (zmarły 7 lipca 1863 r.) – lat 42, pochodzący z Księstwa Poznańskiego¹³ oraz Józef Stysiński (zmarły 11 czerwca 1863 r.) – lat 41, żołnierz pierwszego batalionu strzelców pruskich¹⁴.

¹⁰ Tamże, s. 9, 40.

¹¹ Tamże, s. 35. Zbieżność nazwisk Gierlitz i Jerlic mogła sprawić, że kamieniarz pominął jednego z powstańców.

¹² Tamże, s. 40.

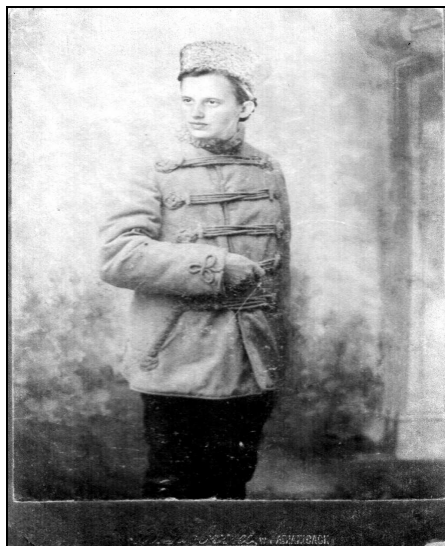
¹³ Tamże, s. 36.

¹⁴ Tamże, s. 45.

Mogiła powstańcza może kryć szczątki któregoś z powstańców, straconych na szadkowskim rynku – Franciszka Polkowskiego skazanego na śmierć wyrokiem sądu wojennego¹⁵, Franciszka Palkowskiego mieszczanina, dowódcy oddziału oraz Józefa Kozłowskiego, woźnego Sądu Pokoju w Szadku i dowódcy oddziału powstańczego rozbitego pod Rożdżalami 16 stycznia 1864r., powieszono 14 października 1864 r.¹⁶

*Nim ostatni żołnierz Listopada
przed niebiańskie zgłosił się ostarze,
już z dwururki się składa
kryjak stycznia w wytartej czamarze.
Rzucił dom i rodzinę i wszystko
w beznadziejnym do wolności biegu.
Na styczniowym zmaganiach bojowisku
krwawe ślady zostawił na śniegu¹⁷.*

Przejawem pamięci o powstańcach były przedstawienia członków amatorskiego teatru działającego w Szadku w okresie międzywojennym. W sto czterydziestą rocznicę bitwy pod Szadkowicami oraz sześćdziesiątą czwartą rocznicę utworzenia Służby Zwycięstwa Polski, 5 października 2003 r. członkowie szadkowskiego koła Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej zorganizowali we współpracy ze społecznością szkolną uroczystość wmurowania tablicy upamiętniającej żołnierzy AK. Te dwie rocznice stanowiły *długi łańcuch ludzkich istnień połączonych myślą prostą: [...] żeby Polska była Polską.*

Fot. 6. Krystyna Sołtysiak z domu Kuliberda w stroju powstańca 1863 r. – zdjęcie z lat dwudziestych XX w. Źródło: zbiory Szkolnej Izby Pamięci w Szadku

¹⁵ Tamże, s. 42.

¹⁶ Tamże, s. 27 i s. 37

¹⁷ Z. Kabata, *Sztajeta...*, s. 17.

W setną rocznicę bitwy pod Szadkowicami dokonano renowacji mogiły. W miejsce zniszczonego żeliwnego łańcucha wmontowano metalowy płotek. Dwadzieścia lat później miejsce porośnięte paprociami pokryto lastrykowymi płytami. Także w ostatnich latach pamiętano o kolejnych rocznicach powstania – na grobie powstańców szadkowskich pojawiają się kwiaty i znicze zarówno od władz samorządowych, jak i społeczności uczniowskiej Szadku.

Na cmentarzu św. Idziego w Szadku znajduje się mogiła innego powstańca i sybiraka Antoniego Nowackiego – społecznika i tajnego nauczyciela ludowego w Kromolinie koło Szadku¹⁸. Grób został wybudowany z inicjatywy Jadwigi Kozłowskiej i uczniów Antoniego Nowackiego – inicjatywa ta podjęta w setną rocznicę wybuchu powstania styczniowego została poparta przez proboszcza szadkowskiego ks. Jana Wiatra. Ściany boczne nagrobka, wykonane z polnych kamieni zlepionych zaprawą murarską, przykryto betonową płytą, w którą wczepiono mniejszą z napisem: *Antoni Nowacki – Powstaniec 1863 r. Zesłany na Syberię*. I choć stan grobu jest dobry, to trudno go odnaleźć – renowacji wymagają nieczytelne napisy.

Rosyjski okupant zdawał sobie sprawę z roli i znaczenia politycznego powstania, dlatego czynił wszystko, aby zatrzeć po nim pamięć. Niszczył fizycznie i moralnie bezpośrednich uczestników czynu powstańczego, a także tych, którzy w jakikolwiek sposób wspierali dążenia niepodległościowe. Za udział w powstaniu był poszukiwany przez władze carskie Józef Krzywiński, lat 34, oraz Jan Modrzejewski, komornik z Szadku. Aresztowany został Józef Leopold, właściciel dóbr w Rzepiszewie, naczelnik cywilny okręgu szadkowskiego i sędzia dyscyplinarny.

Władze carskie nie pozwalały organizować uroczystości ku czci poległych i straconych powstańców, zabroniono noszenia po nich żałoby. Władze lokalne zmuszano do składania listów hołdowniczych z prośbą o przebaczenie walczącym o niepodległość powstańcom. Szadek, podobnie jak wiele innych miejscowości, utracił prawa miejskie. Likwidowano polskie instytucje i wprowadzano do życia publiczny język rosyjski.

Mogiły powstańcze w Szadku skrywają prochy Polaków, którzy oddali życie, aby naród zyskał prawo do życia w wolności i niepodległości. Współczesnym pokoleniom pozostaje troska o zachowanie dziedzictwa dziewiętnastowiecznych zrywów niepodległościowych i pamięć, że *wolność nie tylko krzyżami się mierzy*.

¹⁸ D. Stefańska, *Antoni Nowacki – romantyk, czy pozytywista*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8, s. 161–178.

Bibliografia

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Akta parafii Szadek, Księgi metrykalne akta zgonu nr 135/1863, nr 136/1863, nr 137/1863.
- „Informator Samorządowy Gminy i Miasta Szadek” 2003, nr 6.
- Kabata Z., *Sztafeta*, „Kombatant” 1997, nr 5.
- Katalog wystawy historyczno-filatelistycznej „Stary Szadek”*, 1995.
- Marszał T., *Szadek. Monografia miasta*, Łódź–Szadek 1995.
- Milak M., *Ocalić od zapomnienia*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1988, nr 4.
- Milczarek J., *Powstanie styczniowe w Sieradzkim*, Sieradz 1983.
- Orzeszkowa E., *Gloria victis*, Warszawa 1947.
- Rocznikowo w Szadku*, „Dziennik Łódzki”, 7 X 2003.
- Ruszkowski A., *Ci, którzy dowodzili 1863–1864*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1989, nr 2.
- Stefańska D., *Antoni Nowacki – romantyk czy pozytywista. W 145 rocznicę powstania*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8.
- Śmiałowski J., *Ziemie sieradzkie w latach zaborów*, [w:] J. Śmiałowski, *Województwo Sieradzkie*, Łódź–Sieradz 1980.
- Walki narodowyzwoleńcze szadkowiec*, Zbiory materiałów z wystawy z 1998 r. Biblioteka Szkolnej Izby Pamięci.
- Zabytki naszego regionu. Nekropolie*, [w:] *Nasza ojcowizna. Powiat zduńskowski*, Zduńska Wola 2003.
- Zwierzchowski H., *Szum drzew cmentarnych na Rossie*, [w:] *Mały leksykon wileńskiej Rossy*, Wilno 1998.
- Źródła ikonograficzne ze zbiorów Szkolnej Izby Pamięci.